

Ван Яцзюнь,

аспірант Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020

ORCID iD 0000-0003-0763-6303

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У ПРОЦЕСІ ДИРИГЕНТСЬКО-ХОРОВОГО НАВЧАННЯ

У статті схарактеризовано педагогічні умови формування комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва в процесі диригентсько-хорового навчання. Перша умова — посилення ціннісно-смыслових аспектів у змісті диригентсько-хорового навчання майбутніх учителів музичного мистецтва. Друга умова — включення у процес диригентсько-хорового навчання емпатійно-творчих завдань на основі діалогу культур. Третя умова — створення позитивної полімотивації до колективної духовно-творчої взаємодії учасників навчального хорового колективу. Стимулювання творчої самореалізації студентів у соціокультурній диригентсько-хоровій діяльності — четверта педагогічна умова формування комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі диригентсько-хорового навчання.

Ключові слова: вища мистецька освіта, комунікативна культура, майбутній вчитель музичного мистецтва, диригентсько-хорове навчання.

Ван Яцзюнь

Педагогические условия формирования коммуникативной культуры будущего учителя музыкального искусства в процессе дирижерско-хорового обучения

В статье охарактеризованы педагогические условия формирования коммуникативной культуры будущего учителя музыкального искусства в процессе дирижерско-хорового обучения. Первое условие — усиление ценностно-смысловых аспектов в содержании дирижерско-хорового обучения будущих учителей музыкального искусства. Второе условие — включение в процесс дирижерско-хорового обучения эмпатийно-творческих задач на основе диалога культур. Третье условие — создание положительной полимотивации к коллективному духовно-творческому взаимодействию участников учебного хорового коллектива. Стимулирование творческой самореализации студентов в социокультурной дирижерско-хоровой деятельности — четвертое педагогическое условие формирования коммуникативной культуры будущего учителя музыкального искусства в процессе дирижерско-хорового обучения.

Ключевые слова: высшее художественное образование, коммуникативная культура, будущий учитель музыкального искусства, дирижерско-хоровое обучение.

Wang Yajun

Pedagogical conditions of the formation of the communicative culture of the future teacher of musical art in the process of conducting and choral education

The article describes pedagogical conditions for the communicative culture formation of a future music art teacher and the process of conducting-choir training. It is noted that the pedagogical condition is a point of the learning process, the result of purposeful selection, design and use of content elements, methods, devices, as well as organized forms of training to achieve specific didactic goals. The pedagogical condition must be the result of a well-thought-out and thorough selection of each of the elements of the educational process. It is emphasized that observance of pedagogical conditions is necessary in connection with the possibility to realize innovative professional training of future music art teachers.

The article substantiates feasibility of using the component structure of the communicative culture of a future music art teacher in defining a set of pedagogical conditions, in particular: motivational and value based; emotionally empathic; cognitive-informational; activity-behavioral components. Based on the didactic analysis of the structure and content of the communicative culture of a future music art teacher, four pedagogical conditions have been identified. The first condition is strengthening of value-semantic aspects in the content of conducting-choral training of future music art teachers. Any musical composition exists as a product of culture, independent from a listener but with some known meaning, which depends on the composer, its creator. Inclusion of empathic-creative tasks in the process of conducting-choral training on the basis of a dialogue between cultures (the second pedagogical condition) implies that a unified understanding of interpretative tasks and the content of performance forms an empathic-creative attitude towards music among participants of the educational choral group. The third pedagogical condition is creation of a positive incentive to the collective spiritual and creative interaction of the participants of the educational choral group. It is focused on a «dialogue position», which has a special dynamic character and is aimed at all participants in the dialogue. To create the atmosphere of creativity in classes, maintaining contact with students in the educational choir, it is necessary to stimulate creative self-realization of students in socio-cultural conducting and choir activity. This circumstance has formed the basis for the fourth pedagogical condition for the formation of the communicative culture of a future music art teacher and the process of conducting-choral education.

Key words: higher artistic education, communicative culture, future music art teacher, conducting-choral training.

© Ван Яцзюнь, 2018

Постановка проблеми. Сучасні культуротворчі процеси в Україні зумовлюють необхідність переосмислення концептуальних засад підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва. Тривалий час проблема диригентсько-хорової підготовки музикантів-педагогів розроблялася в руслі концепції соціальної поведінки через організацію відповідного педагогічного процесу. Аналіз накопиченого досвіду дає змогу віднайти значущі наукові ідеї, методологічний матеріал і використати їх у конструюванні нових освітніх систем, зокрема, у педагогічному процесі формування комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі диригентсько-хорового навчання. Вихідним моментом при цьому слугуватиме колективна форма організації процесу у закладах вищої мистецької освіти. Аналіз наукової літератури та освітньої практики дає змогу обґрунтувати педагогічні умови формування комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі диригентсько-хорового навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі існує декілька думок щодо визначення поняття «умова». Як філософська категорія «умова» відображає відношення предмета до оточуючих явищ, без яких неможливе його існування, створює певне середовище, обставини, в яких предмет виникає, існує, розвивається. Категорія «умова» є видовою стосовно поняття «середовище», «обставини» (С. Гончаренко, В. Луговий, В. Манько та ін.).

Зазначена характеристика дає змогу визначити дану категорію як загальну педагогічну умову, оскільки в ній закладено критерій повного

вияву сутності вживаного педагогічного засобу. Таким чином, аналіз проблеми розвитку комунікативної культури майбутніх учителів музичного мистецтва у процесі диригентсько-хорового навчання дав нам змогу виявити загальні умови організації даної взаємодії.

Педагогічні умови відображають зовнішню сторону педагогічної конструкції. Необхідно враховувати і те, що до їхнього складу входять і внутрішні, специфічні характеристики. Виходячи з визначення педагогічної умови як сукупності об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних та матеріальних можливостей його існування, що забезпечують успішне вирішення поставлених завдань, внутрішні параметри умов визначають цілеспрямованість, доцільність відбору, конструювання та застосування змісту прийомів, а також організованих форм навчання для ефективного досягнення цілей.

У науковій літературі, присвяченій проблемам професійної підготовки майбутніх фахівців, педагогічні умови визначають як:

— взаємопов'язану сукупність внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність навчального процесу і відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності (В. Манько) [9, 153–161];

— демонстрацію сукупності процесів відношень, необхідних для виникнення та існування певного об'єкта або обставин процесу навчання, які є результатом відбору, конструювання і пристосування елементів, змісту, методів, засобів навчання для досягнення поставлених завдань (С. Гончаренко) [5, 255].

Варто зазначити, що педагогічна умова є обставиною процесу навчання, результатом цілеспрямованого добору, конструювання та застосування елементів змісту, методів, прийомів, а також організованих форм навчання для досягнення конкретних дидактичних цілей. Отже, найважливішим аспектом у визначенні педагогічної умови є те, що вона має бути результатом завчасно продуманого і ретельного добору кожного з елементів дидактичного процесу. Це дає змогу досягти більш досконалих результатів навчальної діяльності.

У сучасних педагогічних дослідженнях інколи мають місце умови, які сприяють реалізації дидактичних принципів, наукових підходів тощо. З урахуванням таких положень науковці визначають педагогічну умову ефективного застосування будь-якого дидактичного засобу як взаємопов'язану сукупність її внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, що забезпечують високу результативність навчального процесу та відповідають психолого-педагогічному критерію оптимальності.

Мета статті полягає в обґрунтуванні педагогічних умов формування комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі диригентсько-хорового навчання.

Методологія дослідження ґрунтується на загальнотеоретичних та методологічних положеннях філософії, психології та педагогіки щодо формування комунікативної культури вчителя музичного мистецтва, зокрема у процесі диригентсько-хорового навчання. Для реалізації поставленої мети застосовувалися методи теоретичного та емпіричного дослідження (аналіз наукової літератури, синтез, систематизація, узагальнення).

Виклад основного матеріалу. На основі проведеного аналізу наукової літератури можна припустити, що ефективність педагогічних умов досягається через сукупність загальних зовнішніх характеристик та специфічних внутрішніх параметрів. Отже, зважаючи на специфічні особливості комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі диригентсько-хорового навчання, ми поєднуємо зовнішні характеристики та внутрішні параметри педагогічних умов формування даного феномену. Аналіз сучасних дисертаційних досліджень підтверджує необхідність дотримання педагогічних умов, які уможливають реалізацію інноваційної фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва.

Так, у дисертаційному дослідженні А. Зайцевої [6, 20] стверджується, що процес мистецького спілкування поєднує в собі суб'єктивне й об'єктивне, зовнішнє і внутрішнє, раціональне й чуттєве, а формування художньо-комунікативної

культури майбутнього вчителя музики забезпечує сукупність таких педагогічних умов, як: активізація здатності студентів до прояву конгруентної поведінки в процесі взаємодії, забезпечення суб'єктності педагога і студента у суміській культуротворчій діяльності, систематичне впровадження ситуацій «співпереживання-осмислення» художньо-комунікативних дій «тут і тепер», спрямування освітнього процесу на встановлення духовно-творчого контакту між педагогом і студентом у процесі художньої комунікації, стимулювання комунікативної гнучкості студентів у конструюванні конкретних художньо-комунікативних тактик.

У контексті нашого дослідження конкретизується необхідність формування духовної атмосфери навчального хорового колективу як елемента оточуючого середовища на основі комунікативної культури учасників колективу. Ми акцентуємо увагу на навчальній діяльності студентів у процесі загальних, групових, ансамблевих занять навчального хорового колективу та на індивідуальних репетиціях. Здійснювати освітній процес у навчальному хоровому колективі має висококваліфікований керівник, який володіє виконавською культурою та педагогічною майстерністю.

Багато дослідників відзначають особливу роль творчої діяльності у формуванні комунікативної культури. За визначенням В. Сухомлинського, «творчість починається у процесі діяльності через сприйняття, ... творчість — це невидимі ниточки, що поєднують людей. Для того щоб людина позитивно впливала на іншу людину, стверджуйте в духовному житті колективу та особистості творчість» [12, 523]. Таким чином, критерій повноти виявлення сутності педагогічних засобів у вихованні комунікативної культури потребує схильності людини до творчості.

У ході дослідження й аналізу суперечностей з проблеми художньо-комунікативних умінь майбутніх фахівців мистецьких дисциплін Ю. Волкова визначає такі педагогічні умови формування художньо-комунікативних умінь майбутніх учителів музики і хореографії: стимулювання позитивної полімотивації до художньо-комунікативної діяльності, використання синергетичного потенціалу художньо-освітнього середовища, поширення поліхудожнього семантичного тезаурусу студентів, ініціювання рефлексивної позиції майбутніх учителів музики і хореографії [4, 8].

Особливо цікавими у контексті нашого дослідження є педагогічні умови формування ціннісних компетентностей майбутнього вчителя музики у процесі диригентсько-хорової підготовки, обґрунтовані К. Кабріль [7, 10], а саме: забезпечення гуманістичної спрямованості змісту диригентсько-хорової підготовки майбутніх

учителів музики, ціннісно-творча взаємодія викладача зі студентами у процесі роботи над хоровими творами, стимулювання ціннісно-орієнтаційної діяльності студентів у період педагогічної практики. Автор дійшла висновку, що педагогічні умови — це сукупність продуктивних чинників, які створюють можливість ефективно застосовувати засоби формування ціннісних компетентностей майбутнього вчителя музики у процесі диригентсько-хорової підготовки. Вона слушно зауважує, що ефективність формування ціннісних компетентностей залежить не тільки від зовнішніх умов — системи навчання у конкретному навчальному закладі та рівнів ціннісно-професійної підготовки його викладачів, а й від внутрішніх — особистісних настанов майбутніх учителів музики [7, 7].

Однак цим не вичерпується сутність комунікативної культури в навчальному хоровому колективі. Саме тому ми визначаємо такі педагогічні умови формування комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі диригентсько-хорового навчання:

— посилення ціннісно-сміслових аспектів у змісті диригентсько-хорового навчання майбутніх учителів музичного мистецтва;

— включення у процес диригентсько-хорового навчання емпатійно-творчих завдань на основі діалогу культур;

— створення позитивної полімотивації до колективної духовно-творчої взаємодії учасників навчального хорового колективу;

— стимулювання творчої самореалізації студентів у соціокультурній диригентсько-хоровій діяльності.

Вищезазначені педагогічні умови в сукупності дають повноту вияву сутності комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва. При цьому кожна з них робить свій специфічний та незамінний внесок у вирішення проблеми.

Педагогічні умови формування комунікативної культури розглядаються з точки зору цілеспрямованості та доцільності. Потребу цілеспрямованості ми розуміємо як використання можливостей педагогічних умов з конкретною, чітко сформульованою метою. Визначимо відповідність згаданих педагогічних умов поставленій меті. Відповідність визначається специфічними умовами формування комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі диригентсько-хорового навчання.

Діяльність майбутніх учителів музичного мистецтва спрямована на продовження традицій мистецтва у сучасному суспільстві, створення культурного простору хорового колективу, розвиток здібностей до творчої та виконавської діяльності учасників колективу. Діяльність навчального хорового колективу в освітньому

процесі мистецького закладу вищої освіти багатогранна. Керівник навчального хорового колективу працює в системі: педагог — особистість учасника колективу, педагог — весь колектив. У процесі роботи керівник має оволодіти специфічними професійними механізмами (організувати, зацікавлювати хоровий колектив) та ефективно їх використовувати. Не менш важливо, щоб керівник володів професійними компетентностями (був майстром своєї справи, знав основи педагогічної майстерності, умів поставити педагогічну мету та досягти її тощо), навичками диригування, керування хоровим колективом (володіння технікою диригування, впливу на колектив, групу чи кожного учасника окремо), концертного виконавства (знання артистичних норм, володіння сценічною поведінкою тощо).

Педагогічна мета керівника навчального хорового колективу полягає в максимальному застосуванні комунікативного потенціалу колективу. Одним із завдань хорового колективу є не тільки перехід учасників від індивідуальної форми виконавства, а й компенсація нереалізованих музично-виконавських можливостей та розвиток нереалізованих творчих здібностей.

Першою педагогічною умовою ми визначаємо *посилення ціннісно-сміслових аспектів у змісті диригентсько-хорового навчання майбутніх учителів музичного мистецтва*. Музика, музичні твори є продуктом матеріальної та духовної культури людини (композитора-творця). В основі музики як духовного продукту лежать ідея та художній план, матеріалізація яких потребує інтенсивного осмислення. Будь-який музичний твір існує як продукт культури, незалежний від слухача, але з відомим смислом, який залежить від композитора — його творця; продукт творчої діяльності композитора, який має конкретну оцінку, що залежить від рівня духовної атмосфери соціокультурного суспільства. Оцінка, усталена в суспільній свідомості конкретного середовища, може прийматися або заперечуватися індивідуальною свідомістю слухача, виконавця. Музика як явище духовної культури сприймається, пізнається людиною тільки через оцінку. Така суб'єктивна оцінка стає всезагальною в результаті апробації її громадською практикою. Тому музика є продуктом творчої діяльності, продуктом корисним та необхідним, а значить, має духовну цінність.

Друга педагогічна умова — *включення в процес диригентсько-хорового навчання емпатійно-творчих завдань на основі діалогу культур*. В. Біблер запропонував примітну культурно-історичну типологію «системи розуміння»: в античності — ейдетичну; в нові часи — пізнавальну; в сучасності — діалогічну [1]. Л. Виготський говорив про «внутрішню мову», «форми внутрішнього

діалогу» як процедури руху смислу, причому «істину можна визначити лише в діалозі». Однак «смысл слова ніколи не є повним. Він ґрунтується на розумінні світу та внутрішній структурі особистості в цілому» [3, 299, 308]. Ці ідеї надзвичайно актуальні для освітнього процесу культу-ротворчого типу.

Участь у навчальному хоровому колективі збагачує емоційну природу сприймання музики. Виконуючи свою партію в хорі, учасник немовби стає суб'єктом «охудожнення» та «одухотворення». При цьому рівень емоційного ставлення до музики, глибина емпатії учасників навчального хорового колективу залежить від взаємодії диригента з колективом у процесі роботи над музичним твором. Важливим чинником генези музичної взаємодії є досягнення єдиного розуміння виконавцями стилю письма, художнього задуму композитора, особливостей його формотворення тощо. На основі єдиного розуміння сутності музичного твору, інтерпретаційних завдань і змісту виконавських дій в учасників хорового колективу формується емпатійно-творче ставлення до музики. Саме тому включення в процес диригентсько-хорового навчання емпатійно-творчих завдань на основі діалогу культур є важливою складовою процесу формування комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі диригентсько-хорового навчання.

Створення позитивної полімотивації до колективної духовно-творчої взаємодії учасників навчального хорового колективу є третьою педагогічною умовою, яка сприяє формуванню комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі диригентсько-хорового навчання. Діалог, як зазначає М. Бахтін [2], веде до «діалогічної настанови», що характеризується рівноправністю у процесі взаємодії та спілкування суб'єктів. Дослідник підкреслює, що діалогова взаємодія — це не тільки необхідна умова вирішення суперечностей, а й передумова внутрішньої свободи особистості, що стає джерелом активності, через яку реалізується діалогічна позиція партнерів по спілкуванню. Діалогічна позиція має особливий динамічний характер і спрямована на всіх учасників діалогу, а також на сам діалог як вищий рівень міжособистісного спілкування.

Стимулювання позитивної мотивації до художньо-комунікативної діяльності, на думку Ю. Волкової, «зумовлюється багатоаспектністю і багатовекторністю означеної діяльності». Автор зазначає: «Полімотивація розглядається як “включення” й одночасна реалізація різних стимульних чинників для різних видів діяльності, зокрема, пізнавальних, творчої актуалізації, афіліації (прагнення до взаємодії), формування досвіду, рефлексії тощо» [4, 8].

Завдяки діалоговій взаємодії можна створити в поліаспектній художній діяльності студентського хорового колективу атмосферу партнерства і співробітництва, спонукаючи кожного виконавця до систематичного підвищення свого музично-професійного рівня. Діалогічна взаємодія передбачає не лише позитивне сприйняття і толерантне ставлення до протилежної думки, погляду, позиції, а й пошук спільної узгодженої основи протилежних сторін, об'єднання зусиль для розв'язання проблеми.

М. Каган [8] підкреслює, що в мистецтві форма діалогу є актом спілкування, метою здійснення якого є прилучення особистості до цінностей, ідеалів, життєвих настанов, що мають суспільне значення. При цьому художня творчість митця включає момент самовираження, але із зворотною реакцією духовних сил, тих, хто з ним спілкується.

Духовно-творча взаємодія розглядається нами як: процес творчої взаємодії усіх учасників навчального хорового колективу в опануванні ними системою музично-художніх знань, умінь і навичок на основі різнопланового хорового репертуару; здійснення спільного творчого пошуку у вирішенні різноманітних питань проблемного характеру на основі синтезу, порівняння, узагальнення певного кола музичного матеріалу; реалізація різних форм репрезентації духовно-творчих здобутків учасників навчального хорового колективу з аналітичними узагальненнями результатів. Таким чином, духовно-творча взаємодія учасників навчального хорового колективу має необмежені можливості для формування та розвитку комунікативної культури майбутніх учителів музичного мистецтва у процесі диригентського хорового навчання. Активність та потреба у самовдосконаленні студентів набувають динамічного розвитку в умовах духовно-творчої взаємодії з іншими учасниками колективу. Духовно-творча взаємодія, що ґрунтується на рівності учасників, взаємодії, довірі та відкритості, прийнятті кожного як цінності, створює умови для взаємного духовного і професійного збагачення, формування комунікативної культури майбутніх учителів музичного мистецтва у процесі диригентсько-хорового навчання.

Четверта педагогічна умова — *стимулювання творчої самореалізації студентів у соціокультурній диригентсько-хоровій діяльності*. Для створення на занятті атмосфери творчості, підтримання контакту в спілкуванні студентів, привернення їхньої уваги використовують прийом емоційного впливу. О. Олексюк розроблено комплекс прийомів актуалізації потенційних емоційних сил студентів, а саме: добір яскравого виразного навчального матеріалу, зокрема музичного; забезпечення естетичної діяльності студентів

сукупністю прийомів емоційного впливу з метою створення на занятті атмосфери творчого діалогу та колективної творчості; особистісний вплив викладача, його доброзичливість та експресивність; широке використання ТЗН та засобів наочності, що впливають на всі органи чуття; створення високого рівня енергетичного потенціалу естетичної потреби.

Висновки. Дослідження педагогічних умов формування комунікативної культури

майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі диригентсько-хорового навчання, їх теоретичне обґрунтування, організаційно-методичне та змістове наповнення є запорукою ефективного практичного втілення методичної моделі. Саме педагогічні умови забезпечують ефективність реалізації змістово-методичного забезпечення формування комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі диригентсько-хорового навчання.

ДЖЕРЕЛА

1. Библер В.С. От наукоучения — к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век / В.С. Библер. — М., 1991 — 414 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / сост. С.Г. Бочаров ; текст подгот. Г.С. Бернштейн и Л.В. Дерюгина ; примеч. С.С. Аверинцева и С.Г. Бочарова. — М. : Искусство, 1979. — 424 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. — М.; Л., 1934. — С. 299, 308.
4. Волкова Ю.І. Формування художньо-комунікативних умінь майбутніх учителів музики і хореографії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика музичного навчання» / Ю.І. Волкова. — К., 2016. — 20 с.; С. 8.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 376 с.; С. 255.
6. Зайцева А.В. Методична система формування художньо-комунікативної культури майбутнього вчителя музики : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 «Теорія та методика музичного навчання» / А.В. Зайцева. — К., 2017. — 42 с.
7. Кабриль К.В. Формування ціннісних компетентностей майбутнього вчителя музики у процесі диригентсько-хорової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / К.В. Кабриль ; НАПН України, Ін-т вищої освіти. — К., 2013. — 20 с.
8. Каган М.С. Философия культуры / М.С. Каган. — СПб. : ТОО ТК Петрополис, 1996. — 416 с.
9. Манько В.М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін / В.М. Манько // Соціалізація особистості : зб. наук. пр. Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. — К. : Логос, 2000. — Вип. 2. — С. 153–161.
10. Олексюк О.М. *Антропологічний поворот в мистецькій педагогіці — «золотий» перетин століть* [Електронний ресурс] / О.М. Олексюк // Освітологія: українсько-польський щорічник. — 2016. — № 5. — С. 152–157. — ISSN 2226-3012. — Режим доступу : <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2016.5.152157>
11. Олексюк О.М. Педагогіка духовного потенціалу особистості : сфера музичного мистецтва : навч. посіб. / О.М. Олексюк, М.М. Ткач. — К. : Знання України, 2004. — 264 с.
12. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. — К. : Рад. школа, 1978. — Т. 1: Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу. — 654 с.

REFERENCES

1. Bibler, V. S. (1991). *От naukouchenia — k logike kultury: dva filosofskikh vvedeniia v dvadtsat pervyi vek* [From Science to the Logic of Culture: two philosophical introductions into the twenty first century]. М., 414 (in Russian).
2. Bakhtin, M. M. (1979). *Estetika slovesnogo tvorchestva* [Aesthetics of Verbal Creativity]. Sost. S. G. Bocharov; tekst podgot. G. S. Bernshtein i L. V. Deriugina; Primech. S. S. Averintseva i S. G. Bocharova, М.: Iskusstvo, 424 (in Russian).
3. Vygotskii, L. S. (1934). *Myshleniie i rech* [Thinking and Speaking]. М.; Л., 299, 308 (in Russian).
4. Volkova, Yu. I. (2016). *Formuvannia khudozhnio-kommunikatyvnykh umin maibutnikh uchiteliv muzyky i khoreografii* [Formation of Artistic and Communicative Skills of Future Teachers of Music and Choreography]. Extended abstract of Candidate's thesis, Kyiv, 20 (in Ukrainian).
5. Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. К: Lybid, 376 (in Ukrainian).

6. Zaitseva, A. V. (2017). *Metodychna systema formuvannia khudozhnio-kommunikatyvnoi kultury maibutnioho vchytelia muzyky* [Methodical System of Forming the Artistic and Communicative Culture of Future Music Teacher]. Extended abstract of Candidate's thesis, Kyiv, 42 (in Ukrainian).
7. Kabryl, K. V. (2013). *Formuvannia tsinnisnykh kompetentnosti maibutnioho vchytelia muzyky u protsesi dyryhetskoho-khorovoi pidhotovky* [Formation of Values Competences of the Future Music Teacher in the Process of Conductor-Choral Training]. Extended abstract of Candidate's thesis, K., 20 (in Ukrainian).
8. Kahan, M. S. (1996). *Filosofia kultury* [Culture Philosophy]. SPb.: TOO TK Petropolis, 416 (in Russian).
9. Manko, V. M. (2000). *Dydaktychni umovy formuvannia u studentiv profesiino-piznavalnoho interesu do spetsialnykh dystsyplin* [Didactic Conditions of Formation of Students of Professional Cognitive Interests in Special Disciplines]. K.: Lohos, *Sotsializatsia osobystosti: zb. nauk.pr. Natsionalnoho pedagogichnoho universytetu im. M. Drahomanova*, 2, 153–161 (in Ukrainian).
10. Oleksiuk, O. M. (2016). *Antropologichnyi povorot v mystetskii pedahohitsi — “zoloty” peretyn stolit* [Anthropological Turn in Artistic Pedagogy — «Golden» Section Centuries]. *Ukrainsko-polskyi shchorichnyk, Osvitolohia*, 5, 152–157 (in Ukrainian). ISSN 2226-3012. <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2016.5.152157>
11. Oleksiuk, O. M., Tkach, M. M. (2004). *Pedahohika dukhovnoho potentsialu osobystosti: sfera muzychnoho mystetstva* [Pedagogy of Spiritual Potential of Personality: sphere of musical art]. *Navch. posib., K.: Znannia Ukrainy*, 264 (in Ukrainian).
12. Sukhomlynskyi, V. O. (1978). *Vybrani tvory: V 5-ty t. T.1. Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoï osobystosti. Dukhovnyi svit shkoliara. Metodyka vykhovannia kolektyvu* [Problems of Education of a Fully Developed Personality. The Spiritual World of a Student. Methodology of education of the collective]. K.: Radianska shkola, 654 (in Ukrainian).